

Groningse kunsthistoricus inventariseerde industrieel erfgoed

Willem Albert Scholten, tussen Groningen en Oekraïne

Het is in feite een opmerkelijk gegeven: over het leven en werk van Willem Albert Scholten (1819-1892), de Groninger wiens aardappelmeealconcern uitgroeide tot de eerste multinational in ons land na de 'Vereenigde Oost-Indische Compagnie', werd tot dusver maar één boek geschreven. En dat ook nog in opdracht van hemzelf. Z'n biografie was indertijd - in 1876 - de doopsgezinde predikant en encyclopedieschrijver Anthony Winkler Prins uit Veendam. Ruim een eeuw na Scholtens overlijden verschijnt er nu een tweede, en beduidend objectiever, boek over 's werelds eerste agro-industrieel. De stad-Groninger kunsthistoricus Jaap Ekhart dook in het verleden van het Scholten-imperium. Hij spitste zijn onderzoek toe op de buitenlandse activiteiten die Willem Albert in de tweede helft van de negentiende eeuw ontplooiden. Scholten bouwde 24 fabrieken, waarvan tien (tussen 1866 en 1889) in het hedendaagse Duitsland, Polen, Tsjechië en Oekraïne.

De bevindingen van Ekhart en zijn inventarisatie van de overblijfselen van Scholtens industrieel erfgoed in den vreemde verschijnen morgen in boekvorm. Parallel hieraan loopt er in het Veenkoloniaal Museum in Veendam een tentoonstelling; 'Van Groningen tot Oekraïne, handel en wandel van Willem Albert Scholten'.

René Otterloo

Ekhart reisde de voorbije vijf jaar in de voetsporen van Scholten naar deze tien fabriekslocaties die - vast pandoer - op de kruising van een waterweg en een spoorlijn lagen. Gemakkelijk zoeken, zo zou je denken, maar in

de praktijk pakte dat menigmaal anders uit. Ekhart (43): "Willem Albert was zijn tijd ver vooruit. Zo bouwde hij steevast een nieuwe fabriek bij een splitsing van spoor en kanaal. Eenmaal week hij daarvan af. Dat was

zijn derde vestiging, in 1870 in Tangermünde, ten westen van Berlijn en vlakbij zijn buitenlandse hoofdvestiging in Brandenburg. Daar liep het niet en zes jaar later werd de hele fabriek overgeplaatst naar Landsberg, wel weer bij waterweg en spoorlijn. Willem Albert was daar overigens heel resoluut in. Als een fabriek niet draaide, dan kon hij de poorten ervan zomaar sluiten. Geduld, veel geduld, en een flinke

tocht naar de overblijfselen van Scholten als 'een spannend jongensboek'. In de Oekraïne arriveerde hij, met fotograaf en

Vestiging:	Land:	Bouwjaar	In productie	Producten:
Brandenburg	Duitsland	1866	tot 1990	aardappelmeeel en stroop.

Vestiging	Land	Bouwjaar	In productie	Producten
Brandenburg	Duitsland	1866	tot 1990	aardappelmeel en stroop.
Neuruppin	Duitsland	1869	tot 1940	aardappelmeel.
Tangermünde	Duitsland	1870	tot 1876	aardappelmeel en dextrine.
Tarnopol	Oekraïne	1870	tot 1875	aardappelmeel.
Tarnow	Polen	1870	tot 1877	aardappelmeel en stroop.
Petrokow	Polen	1872	tot 1888	aardappelmeel en stroop.
Landsberg	Polen	1876	tot 1943	aardappelmeel, stroop, gom.
Olmütz	Tsjechië	1879	tot 1888	aardappelmeel, stroop, gom, couleur, sago, borstsuiker.
Nowy Dwór	Polen	1881	tot 1940	aardappelmeel, stroop, gom, couleur, sago, borstsuiker.
Podejuch	Polen	1889	onbekend	aardappelmeel.

Geduld, veel geduld, en een flinke portie doorzettingsvermogen waren nodig om kris-kras door Oost-Europa de informatie boven water te halen over de buitenlandse fabrieken van het Scholtenconcern. Met Ekhart in de rol van de aanhouder die menigmaal won. Zo hield de vrouwelijke archivaris van Tangermünde bij hoog en bij laag vol dat daar nimmer een bedrijf van Scholten actief zou zijn geweest. Pas toen ze werd geconfronteerd met een litho van deze vestiging, ging ze overstag, en warempel, er kwamen archiefstukken tevoorschijn. Waardevol materiaal, waar Ekhart dankbaar gebruik van maakte.

Ekhart: "Maar ook op andere manieren ben ik veel te weten gekomen. Het was niet altijd vertrouwd om op de officiële kanalen, zoals plaatselijke archieven, af te gaan. Zo waren we eens in Nowy Dwór, in Polen, toen ons ook werd verteld dat Scholten daar nooit een fabriek had gebouwd. Aan de hand van informatie waar wij over beschikten, spraken we lukraak op straat enkele mensen aan en prompt wisten oude buurtbewoners gedetailleerd te vertellen hoe het allemaal zat. De fabriek bleek daar in de Tweede Wereldoorlog totaal kapot geschoten." De Stadler omschrijft zijn speur-

hij, met fotograaf en tolk, na een lange treinreis in het aarde-donker op het afgelegen stationnetje van Ternopil. "Als we toen niet waren afgehaald door een medewerker van het archief, weet ik niet of we het hadden gered. De electriciteit bleek daar op rantsoen. Je zag geen hand voor ogen, nergens."

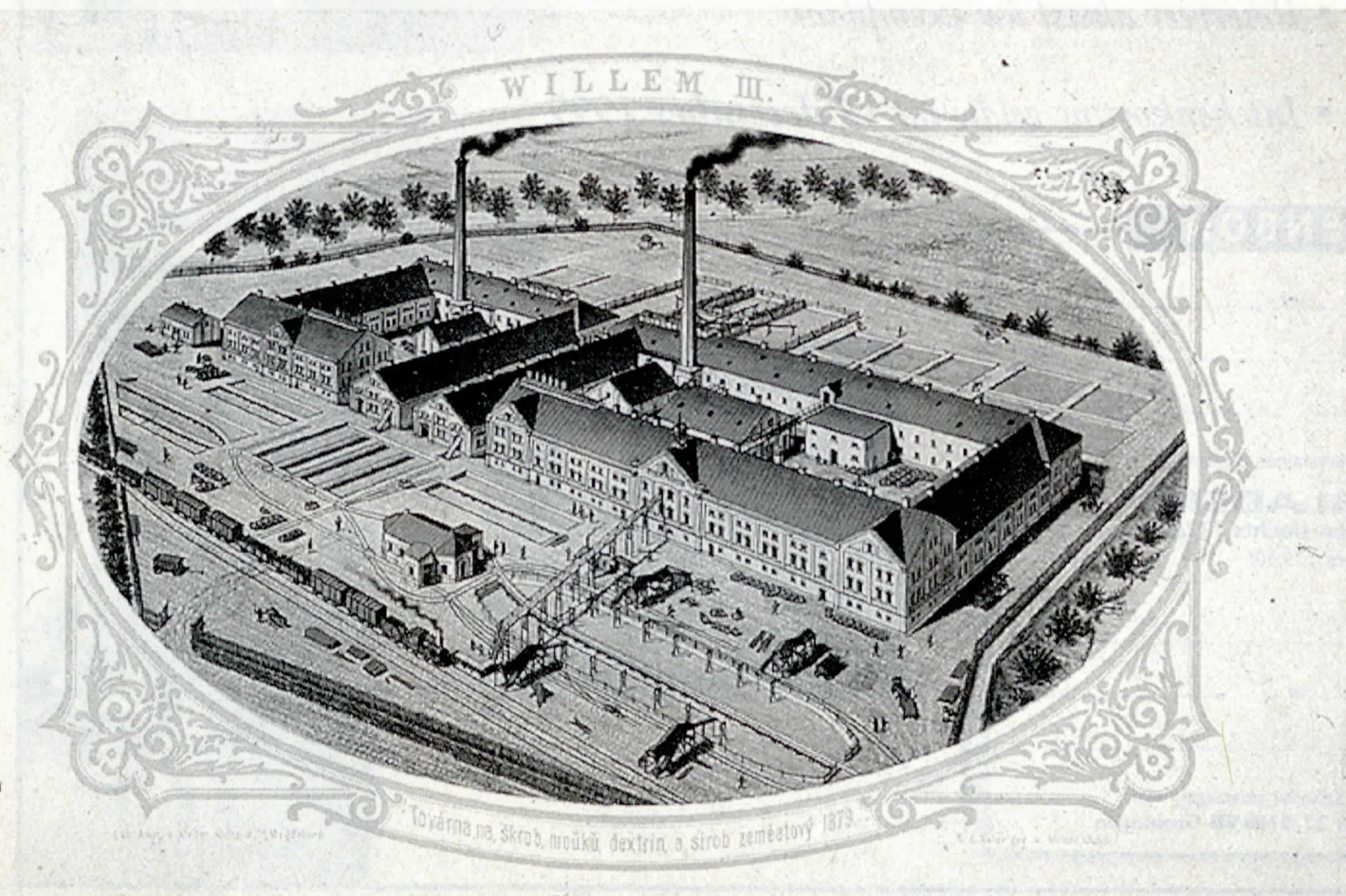
ondanks alles heeft de Groninger kunsthistoricus goed in beeld kunnen krijgen waar welke restanten nog herinneren aan het imperium van Willem Albert Scholten. Op zes van de tien locaties zijn nog overblijfselen te reconstrueren: in Brandenburg en Neuruppin (Duitsland), in Nowy Dwór (waar een woonkazerne bewaard is gebleven), Landsberg (tegenwoordig Gorzow Wielkopolski geheten) en Petrokow, alledrie in Polen, en in Ternopil (Oekraïne). En dat mag opmerkelijk worden genoemd. In ons land is van de veertien vestigingen (behalve die in Foxhol) namelijk niets aan enig industrieel erfgoed van Scholten terug te vinden.

Als kunsthistoricus legde Ekhart een speciale belangstelling aan de dag voor de architectuur van de panden die Scholten in den vreemde liet

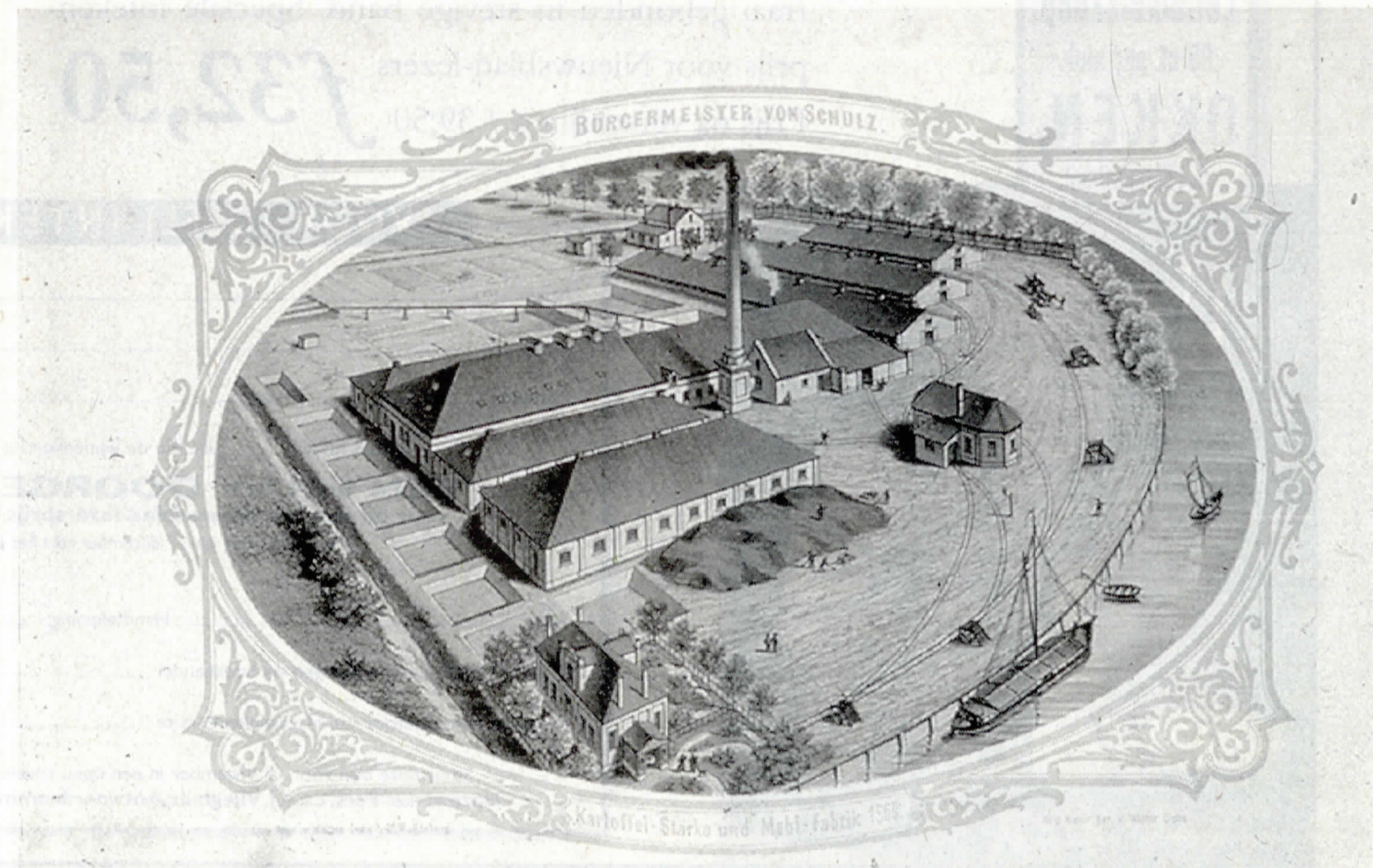
fabrieks-architectuur: de Internationale Stijl." Qua architectuur waren de buitenlandse fabrieken van het Scholtenconcern niet allemaal hoogstandjes, hoewel sommige vestigingen er (wat later in de tijd) vrij indrukwekkend uitzagen. Desondanks hebben ze vandaag de dag toch historische waarde, omdat veel gebouwen uit de Internationale Stijl-architectuur uiteindelijk met de grond gelijk werden gemaakt. Over de ontwerper van de buitenlandse vestigingen is niet of nauwelijks iets bekend. Slechts eenmaal noteerde Willem Albert de naam van een architect. Het was ene Spadkowski. Nadere bijzonderheden ontbreken.

Het boek 'Van Groningen tot Oekraïne; verslag van een speurtocht naar de tien buitenlandse fabrieken van Willem Albert Scholten' is vanaf maandag te koop in de boekhandel. Uitgever: Profiel, Bedum. Prijs: F 39,50. De gelijknamige tentoonstelling in het Veenkoloniaal Museum in Veendam loopt tot en met 14 mei 2000.

bouwen. De industrieel, een man die op de centen lette, liet op verschillende plaatsen vrijwel identieke fabrieken verrijzen. De fabriek in Olmütz leek op die van Nowy Dwór en het bedrijf in Petrokow op dat van Tarnow. "Scholten liet een aantal basisontwerpen maken en paste die aan al naar gelang de omstandigheden", weet Ekhart. "Op zich was dat ook weer niet zo vreemd. Veel industriëlen in de tweede helft van de vorige eeuw gingen zo te werk. Het moest praktisch en functioneel zijn, de uiterlijke verschijningsvorm was van ondergeschikt belang. De aardappelmeelfabrieken bestonden uit enkele lange hallen en een pakhuis. Pas later ging fabrieksarchitectuur een rol spelen. Er kwam aandacht voor versieringen van gevels en schoorstenen. Opvallend genoeg werden verschillende typen fabrieken in diverse landen op nagenoeg dezelfde manier gedecoreerd. Vandaar de aanduiding voor deze periode in de

Olmütz, Tsjechië.

Neuruppin, Duitsland.